

معرفی شاخص‌های معماری ایران، گامی مهم در تدوین چهارچوب معماری دانش بنیان ایرانی

سید امیرسعید محمودی^۱، عاطفه رجاپور^۲

^۱ دکتری معماری، دانشیار و هیئت علمی دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا amahmood@ut.ac.ir

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه هنر و معماری پارس، تهران، a.rajabour@gmail.com

چکیده

امروزه کشورهای مختلف به تعیین شاخص‌های معماری در کشورهای خود پرداخته و با بسط و گسترش شاخص‌های مذکور در دانش و فناوری‌های نو به بررسی کیفی و کمی ساختمان‌های جدید و در حال ساخت اقدام نموده‌اند. در کشور ایران نیز، تعیین و تبیین شاخص‌های معماری گذشته، امری مهم جهت بازخوانی معماری ایرانی است و می‌تواند موجب تدوین چهارچوبی جامع در بیان ویژگی‌ها و شاخص‌های معماری دانش بنیان ایرانی گردد. به این ترتیب می‌توان ویژگی‌های جدید را متناسب با پیشرفت ابزار، دانش و فناوری‌های جدید به آن شاخص‌ها اضافه نمود.

این پژوهش دیدگاه صاحب‌نظران حوزه معماری و هنر را با هدف تعیین شاخص‌های معماری ایرانی مورد واکاوی قرار داده است. در این راستا با استفاده از شیوه مطالعه کتابخانه‌ای، آرای مستقیم صاحب‌نظران از مصاحبه و کتاب‌های ایشان استخراج گردیده است. در انتها با جمع‌بندی شاخص‌های مختلف، چهارچوبی در دسته‌بندی شاخص‌های معماری ایرانی معرفی شده است. این روش موجب شد، دیدگاه‌های مختلف مطالعه شوند و توجهی همه جانبه به شاخص‌های معماری ایرانی گردد. بر اساس مطالعات انجام شده، شاخص‌های معماری ایرانی دارای دو قسمت شاخص‌های مادی و غیرمادی است. شاخص‌های مادی، به ابعاد انسانی، طبیعی و معماری (کالبدی) دسته‌بندی می‌شود و شاخص‌های غیرمادی، بعد معنوی و مفهومی را در برمی‌گیرند. این شاخص‌ها دارای همپوشانی نیز می‌باشند.

کلمات کلیدی

معماری ایرانی، بازخوانی، شاخص‌های معماری، صاحب‌نظران معماری، تدوین چهارچوب، معماری دانش بنیان.

بازخوانی، به کارگیری و استفاده از دستاوردهای معماری گذشته، همچنین ارائه‌ی چهارچوب و استاندارد بومی متاثر از شاخص‌های معماری ایرانی ضرورت دارد.

قابل ذکر است، تعاریف متعددی از معماری سنتی ایران، معماری ایرانی، معماری اسلامی و معماری ایرانی-اسلامی وجود دارد که پرداختن به آن از حوزه این بحث خارج است. بنابراین به بررسی نظر اندیشمندان، صاحب‌نظران و محققانی که همگی، معماری گذشته ایران را دارای ویژگی‌ها و شاخص‌هایی مشترک می‌دانند، پرداخته شده است. در این پژوهش شاخص‌های معماری ایران در ذیل چهار قسمت مورد توجه قرار گرفته است. نخست به بررسی معماری ایرانی از منظر صاحب‌نظران پرداخته شده، سپس شاخص‌های معماری بر اساس

۱- مقدمه

بر اساس مطالعات انجام شده در معماری معاصر جهان، ارزیابی ساختمان‌ها بر اساس شاخص‌های معماری مهم تلقی می‌شود. می‌توان ادعان داشت، تعیین شاخص‌های معماری در کشورها، موجب تدوین استانداردها و رتبه‌بندی کمی ساختمان‌ها نیز شده است. بعنوان مثال توجه به شاخص‌های معماری در انگلستان، آمریکا، فرانسه، آلمان و بعضی کشورهای آسیایی مانند ژاپن از چندین سال پیش آغاز شده و موجب بهبود معماری آنها با استفاده از فناوری‌های نو شده است. معماری گذشته‌ی ایران، دارای شاخص‌ها و ویژگی‌هایی مشترک است که در طول زمان، تکرار یا ارتقا یافته‌اند. پس شناخت این ویژگی‌ها،

گیرد و نگاه صاحب‌نظران در این زمینه متنوع است. با توجه به اهمیت بستر فرهنگی در تاریخ‌شناسی معماری ایران و «ضرورت نگرش دوباره و طرح رویکردی تازه در قالب شناختی محتوایی و کیفی از معماری گذشته با دیدگاه نظری برگرفته از بستر فرهنگی» [۲]، این پژوهش به شیوه مطالعه کتابخانه‌ای و با استفاده از منابع موجود که دیدگاه و مطالعات محققان ایرانی را بیان می‌دارد، انجام گرفته است.

۲-۱- معماری ایرانی از منظر صاحب‌نظران

با هدف مطالعه و بررسی آرای صاحب‌نظران ایرانی دو گونه دسته‌بندی برای تعیین شاخص‌های معماری ایران معرفی شده است:

الف- نظر صاحب‌نظران در مقالات و کتاب‌های ایشان: برخی صاحب‌نظران، با ارائه دیدگاه‌های خود در تالیفات (کتاب و مقاله)، به معرفی مبانی نظری خویش پرداخته یا به اصول و شاخص‌های معماری ایران اشاره نموده‌اند، در این دسته می‌توان به محققانی چون: محمدکریم پیرنیا، نادر اردلان، محمود توسلی، محمد نقی زاده و غیره اشاره نمود.

ب- نقد، بررسی و جمع‌بندی آرای صاحب‌نظران توسط سایر محققین: برخی محققین، با بررسی نظر صاحب‌نظران، نگاهی جامع به دیدگاه‌های ایشان داشته و از منظری خاص به معرفی آرای ایشان پرداخته‌اند. در این زمینه می‌توان به پژوهش‌های ذیل اشاره نمود.

- نسرین گلیجانی مقدم در کتاب «تاریخ‌شناسی معماری ایران»^۲ در بخشی با عنوان ویژگی‌های معماری ایران، به بررسی آرای صاحب‌نظران با هدف تامل در ویژگی‌های خاص معماری ایران، پرداخته است [۲].
- سید محسن حبیبی در کتاب «شرح جریان‌های فکری معماری و شهرسازی در ایران معاصر» به معرفی صاحب‌نظران حوزه معماری و شهرسازی با استفاده از دسته‌بندی جریان‌های فکری موجود و نگاه غالب آنها پرداخته است [۳].
- سید رضا هاشمی در مقاله با عنوان «معماری ایرانی در سخن چهار نسل از معماران صاحب‌نظر»، با استفاده از مصاحبه و پرسشنامه آرای محققان را در زمینه‌ی «مشخصه‌ها و امتیازات اصلی معماری ایران» بررسی نموده است [۴].

۲-۲- استخراج شاخص‌های معماری ایرانی

بر اساس مطالب فوق، شاخص‌های معماری ایران، طبق دیدگاه صاحب‌نظران ایرانی در کتاب‌ها و مقالات ایشان یا مصاحبه با آنها مطالعه شده است. در انتخاب صاحب‌نظران به معاصر بودن ایشان و تنوع در دیدگاه‌ها نیز توجه شده است. در جدول (۱) شاخص‌ها بر اساس منبع (تاریخ‌های جدید به قدیم در کتابشناسی) و اصول مستخرج از آنها ارائه شده است.

دیدگاه‌های مختلف استخراج و با جمع‌بندی شاخص‌ها، نوع برخورد با این ویژگی‌ها تعیین شده است. در انتها چهارچوب شاخص‌های معماری ایرانی پیشنهاد و معرفی گردیده است.

۲- شاخص‌های معماری ایرانی

معماری ایرانی شامل اقلیم، فرهنگ و گونه‌های ساختمانی مختلف می‌شود. به این ترتیب «می‌توان به دقت خصوصیات کالبدی مشترک و واحدی را برای معماری خشتی-گلی حاشیه کویر، معماری چوبی گیلان، آلاچیق‌های ترکمن، معماری سنگی هخامنشی و غیره عنوان کرد» [۱] شکل‌های شماره (۱،۲،۳). با مطالعه دیدگاه صاحب‌نظران مختلف می‌توان بیان داشت با وجود تفاوت‌ها، اشتراکات زیادی در شاخص‌های معماری و در طول زمان وجود داشته است که امروزه از آنها با عنوان معماری ایرانی یاد می‌شود. در واقع «با وجود کمبودها و دیدگاه‌های متفاوت موجود، نوعی همدلی میان صاحب‌نظران ایرانی آشنای با معماری ایران در وجوه اصلی این معماری دیده می‌شود که دشواری‌های پرداختن به آن را با وجود گستردگی این موضوع کمتر می‌سازد» [۲].



شکل (۱): سازه‌های آبی شوشتر در دوران پیش از اسلام، بعنوان یک مجموعه صنعتی عظیم
شکل (۲): بارگاه مطهر حضرت امام رضا (ع)، ارسن اطراف آن گنجینه معماری سنتی ایران است



شکل (۳): برج آزادی، تلفیق معماری پیش از اسلام و دوران اسلامی در زمان معاصر

در پژوهش حاضر جغرافیای معماری ایران، جغرافیای فعلی مورد نظر بوده است. توجه به معماری ایرانی، دیدگاه‌های مختلفی را در بر می‌-

جدول (۱): شاخص‌های معماری ایران از دیدگاه صاحب‌نظران

شاخص‌های معماری ایران از دیدگاه صاحب‌نظران		
اصول	منبع	محقق
حریم خلوت (درون‌گرایی)، نظم (در انتخاب شکل‌ها، حجم‌ها، فضاها و ترکیب)، هندسه، مصالح، نقوش (هندسی و گیاهی)، تزئین (خط)، رنگ و ترکیبات رنگی، طراحی فضای باز [۵]	خشت و خیال: شرح معماری اسلامی ایران- ۱۳۹۱	کتاب کامبیز نوایی، کامبیز حاجی قاسمی
معماری درون، معماری حیاط‌ها، پیوند فضای باز و بسته، فضای نیم باز، معماری با قصه ای تمام [خلق قصه و سناریو در معماری]، نظم و آراستگی، وقار و اعتدال - صراحت و سلامت، معماری فضای بی جهت، معماری سهل و ممتنع، معماری تنوع و هماهنگی، معماری سقف‌ها، معماری نفاست و ظرافت، معماری نقش و رنگ، معماری شباهت کل و جزء، معماری پرونده‌ی نور، معماری هم‌نشینی آب، معماری خط، معماری شاعرانه، معماری آرامش جان [۶]	شاخصه‌های معماری اسلامی ایران- ۱۳۹۱	مقاله کامبیز حاجی قاسمی
فضا (ساختار، جهت یابی، حس مکان، تداوم فضایی، فضای انسان، هم‌زمانی زمان-صورت، نواخت یا ریخت در زمان)، شکل (شامل ریاضی، تناسب، اعداد، هندسه و غیره)، رنگ و هماهنگی رنگ‌ها، نظم (طبیعی، هندسی و هماهنگ)، معنا، نور [۷]	حس وحدت- ۱۳۹۱	کتاب نادر اردلان، لاله بختیار
هفت اصل طراحی: بینش نمادی- انطباق محیطی- الگوی مثالی باغ بهشت- نظام‌های فضایی مثبت- مکمل بودن- مقیاس انسانی و مشارکت اجتماعی- نوآوری [۴]	معماری ایرانی در سخن چهار نسل از معماران صاحب‌نظر- ۱۳۷۴	مقاله- مصاحبه نادر اردلان
نمادگرایی و رمزپردازی، نه به معنا و منظور پیچیدگی و غامض بودن (اثر) و خودنمایی (معمار)، بلکه به معنای ساحتی معنوی دادن به هر چیز و هر شیء همواره مورد نظر هنرمندان مسلمان (از جمله معماران) بوده و برای هر عملی و پدیده‌ای، اصلی آسمانی و معنوی و مثالی قائل بوده اند. [۸]	زیبایی و هنر از دیدگاه اسلام- ۱۳۹۱	کتاب علامه محمدتقی جعفری
اصول: اصل توحید، اصل عدل، عبودیت، عبادت، نیت، قرب الهی، معنویت‌گرایی، تقوا، سیر در صراط الهی، ایمان، عمل صالح و سایر صفات اخلاقی عوامل و فضای اصلی شکل دهنده شهر اسلامی: فضای فکری (چهار بینی توحیدی و ایمان اهل شهر)، فضای عملی و رفتاری (مقررات و قوانین)، فضای عینی (کالبدی) [۹]	تاملی در چیستی شهر اسلامی- ۱۳۸۹	مقاله محمد نقی زاده
توحید(وحدت جامعه، وحدت کالبد شهر، القا جهت واحد)، عبودیت و عبادت (مرکزیت معنوی شهر)، تقوا (کاهش ارتکاب جرم، عدم تجاوز به حقوق سایرین، حافظ انسانیت و غیره)، هدایت (به سمت نیکی و احسان، اعتدال و میانه روی، ارزش‌ها) - بنابراین لزوم توجه به روانشناسی محیط، ذکر و تفکر(با استفاده از تماس با طبیعت و عناصر طبیعی، بهره‌گیری از آیات قرآنی، بهره‌گیری از نمادها و نشانه‌ها)، عدالت(در مکانیابی، تناسبات، تعادل بین طبیعت مصنوع و غیره)، اصلاح(عمران و آبادانی زمین)، شکر(استفاده از آنچه در دسترس است، فرهنگ خودی در فضا و بنا و ...)، عبرت (عبرت در اصول و ارزش‌ها نه در کالبد)، امنیت (از بین بردن زمینه آزار رساندن و آزار دیدن اهل شهر، امنیت در مقابل پدیده‌های خارجی)، احسان (حقوق همسایه، توجه به مسکین، کودک و غیره، توجه به ضعفا و ...)، میانه (امکانات در اختیار همه، توجه به تمام موارد مادی و معنوی)، هماهنگی، پاکي، نظم و شهر انسان [۱۰]	صفات شهر اسلامی در متون اسلامی- ۱۳۷۷	مقاله محمد نقی زاده
مردم‌واری- پرهیز از بیهودگی- نیارش- خود بسندگی- درون‌گرایی [۴ و ۱۱]	سبک‌شناسی معماری ایران- ۱۳۸۹	کتاب محمد کریم پیرنیا
وحدت و جامعیت [۷]	معماری ایرانی در سخن چهار نسل از معماران صاحب‌نظر- ۱۳۷۴	مقاله- مصاحبه
سیطره‌ی معنویت، اتحاد زیبایی و سودمندی، یکپارچگی، هماهنگی با محیط، شناخت عمیق مصالح، خلق معماری بر پایه کیهان‌شناسی مقدس و دانش مقدس، آمادگی برای پذیرش تغییر نیازها و تغییر شرایط در همان حال وفادار ماندن به حقیقتی ازلی که در همه دوره‌های معماری اسلامی ایران و به نحوی در ایران قبل از اسلام منعکس است. [۴ و ۱۶]	حس وحدت- ۱۳۸۹	کتاب سید حسین نصر
ضرورت توجه به تاریخ‌شناسی معماری ایران و نه تاریخ‌نگاری که اغلب تحت‌تاثیر شرایط سیاسی و اجتماعی حاکم از ابتدا در مسیر صحیح قرار نگرفته و حاکمیت مورخان غربی معماری ایران در جهت رشد معرفت اجتماعی نبوده است. با کمک دو رویکرد: زمینه‌های مطالعاتی (با بکارگیری شناخت و جامع‌نگری)، رویکرد زمینه‌های اجرایی (با بکارگیری مستندسازی و بررسی موردی) امکان تاریخ‌شناسی معماری ایران فراهم می‌شود. [۲]	معماری ایرانی در سخن چهار نسل از معماران صاحب‌نظر- ۱۳۷۴	مقاله- مصاحبه کتاب نسرین گلیجانی مقدم
وحدت و کثرت، درون و برون، نظم و بی‌نظمی، گونه‌گونی و یکنواختی، پیچیدگی و سادگی، سازه و تزئین [۴ و ۱۱]	معماری ایران- ۱۳۸۱	مقاله- مصاحبه کتاب کامران افشارنادر

ادامه جدول شاخص‌های معماری ایران از دیدگاه صاحب نظران

لطیف ابوالقاسمی	مقاله- مصاحبه	معماری ایرانی در سخن چهار نسل از معماران صاحب‌نظر- ۱۳۷۴	ساختار و ایستایی- توافق اقلیمی و [جهت] استقرار- مسائل فنی و علمی بنا- منطق سالاری- حرمت و محرمیت- یکتاپرستی و پروردگارگرایی- استمرار- تاثیر شدید از فلسفه و فرهنگ و مباحث معنوی و فطری- شناخت و انتخاب کاراسته و مواد و طرز مصرفشان- عوارض طبیعی و تشکل بنا بر وفق بهره‌وری از مساعدت‌های طبیعی و مقابله با ناهنجاری‌های زیست محیطی در کل و تمام جزئیات- اندرونی و بیرونی- عفت- درون‌گرایی- سلسله مراتب فضایی- تقدم حس یزدانی بر حس زیبایی و نیکی [۴]
محمد امین میرفندرسکی	مقاله- مصاحبه	معماری ایرانی در سخن چهار نسل از معماران صاحب‌نظر- ۱۳۷۴	انعکاس ایده‌ها و ارزش‌های زمانه به مدد نظامی از علائم بصری اندازه‌ای - هندسی- پیوند میان نظم کیهانی و نظم زمینی- مرکزیت و چهار سمت داشتن زمین- احترام به نور- انعکاس ایده‌ها و ارزش‌ها در تیپولوژی و مورفولوژی معماری- پیوندهای شهری [۴]
یعقوب دانشدوست	مقاله- مصاحبه	معماری ایرانی در سخن چهار نسل از معماران صاحب‌نظر- ۱۳۷۴	خوانایی و بی‌ابهامی، پیوند با نظام آفرینش به کمک هندسه، درون‌گرایی، نقش مکمل و هماهنگ‌کننده تزئینات، هماهنگی آشکار فرم و عملکرد، انعکاس خطوط طرح بر سازه، تاثیر فرهنگ بر معماری، سازگاری اقلیمی، بازتاب عملکرد در روحیه بنا، پذیرا بودن، حرکت داری و لغزندگی و سبکی، حکایت‌گری، زیبایی [۴]
داراب دیبا	مقاله- مصاحبه	معماری ایرانی در سخن چهار نسل از معماران صاحب‌نظر- ۱۳۷۴	درون‌گرایی توأم با ابهام، شکل‌گیری فضا براساس تنوع‌های هندسی غنی و محکم، سلسله مراتب مکانی و زمانی، ارائه نشانه‌هایی از سیر تکامل هوش و معنویت انسان، زیبایی و تناسب عالی در خدمت ایجاد مقیاس انسانی، انطباق با محیط، همدلی موزون با طبیعت، کثرت عناصر پراکنده در به وجود آوردن وحدت (کثرت در وحدت) [۴]
حسین شیخ زین‌الدین	مقاله- مصاحبه	معماری ایرانی در سخن چهار نسل از معماران صاحب‌نظر- ۱۳۷۴	القای حس وحدت به کمک ابزارهای ریتم، تکرار و نظم و هندسه، کامل بودن جزء در عین ایفای نقش کل، درون‌گرایی و تفاوت بین فضای داخلی و خارجی متاثر از اقلیم و رعایت اشراق، زائد نبودن زیبایی بر کارکرد، متعالی بودن کارکرد از رفع نیاز عادی [۴]
محمود توسلی	کتاب	اصول و روش‌های طراحی شهری و فضاهای مسکونی در ایران (۱)- ۱۳۷۴	طراحی در شهرهای ایران (طراحی در بخش‌های: درونی، میانی، بیرونی، پیشنهادی)، اصول سازمان‌دادن فضاهای شهری (۱- فضای خارجی و فضای داخلی، ۲- اصل هم‌پیوندی، ۳- اصل محصور کردن (سادگی، فضای اصلی و فرعی، فضای مرکب، طراحی بدنه، ایستایی و پویایی)، ۴- اصل مقیاس و تناسب، ۵- اصل فضاهای متباین، ۶- اصل قلمرو، ۷- اصل ترکیب [۱۲])
	مقاله- مصاحبه	معماری ایرانی در سخن چهار نسل از معماران صاحب‌نظر- ۱۳۷۴	سادگی و روشنی ترکیب متعادل و متناسب و متقابل و متوازن توده و فضا [۴]
علی اکبر صرمی	مقاله- مصاحبه	معماری ایرانی در سخن چهار نسل از معماران صاحب‌نظر- ۱۳۷۴	رنگارنگی و پررمز و رازی در پوشش‌ها و سقف‌های معماری، روح جمال‌شناسی [۴]
سید هادی میرمیران	مقاله- مصاحبه	معماری ایرانی در سخن چهار نسل از معماران صاحب‌نظر- ۱۳۷۴	شفافیت (حرکت دائمی از کیفیت مادی به کیفیت روحی و در نتیجه کاهش ماده و افزایش فضا)، تواضع بزرگواری از طریق کشیدگی افقی بنا، شفاف‌انگیز و شاد بودن ناشی از جهان‌بینی مثبت [۴]
مهدی حجت	مقاله- مصاحبه	معماری ایرانی در سخن چهار نسل از معماران صاحب‌نظر- ۱۳۷۴	تاثیر شرایط اقلیمی و اجتماعی، ایرانی بودن، انعکاس اصول اعتقادات اسلامی (دعوت به درک وحدت در کثرت، مشاهده عدالت جاری در هستی، استماع ذکر عناصر، دریافت شرافت مواد و نظایر آن) و احکام شرعی (فراهم آوردن فضایی متناسب با نیازهای جسم و جان انسانی متقی) در آثار معماری دوره اسلامی [۴]
محدثا حائری	مقاله- مصاحبه	معماری ایرانی در سخن چهار نسل از معماران صاحب‌نظر- ۱۳۷۴	تعریف فضا، اعم از واحد یا متعدد، به میزان پوشیدگی یا درجه‌ی محصوریت، با چگونگی تحقق آشکار کف، سقف و دیوار، به صورت فضاهایی باز، سرپوشیده، و بسته؛ استقرار گروه‌های فضایی بسته و پوشیده و دیوار در اطراف فضای باز به وسیله‌ی ارتباط، اتصال، بسط، تسلسل، تداخل و تداوم فضا، سیالیت و شناوری فضا، چند ارزشی بودن فضاها، تنوع فضا با اختلاف ارتفاع، تبعیت متقابل سازه و سازمان فضایی؛ پاسخگویی معمارانه به طبیعت و اقلیم (آسایش فضا)؛ شیوه زندگی- تبعیت فضا از حرکات و سکونت انسان (حریم، حریم عمومی، حریم خصوصی، حریم زندگی‌ها، امکان خلق عملکرد و خلاقیت) ویژگی‌های بصری (نور و چشم انداز و تشخیص جهت) [۴]
حسین سلطان‌زاده	مقاله- مصاحبه	معماری ایرانی در سخن چهار نسل از معماران صاحب‌نظر- ۱۳۷۴	کاربرد خشت و آجر، ابداع الگوهای جزء فضا مانند ایوان و گنبد؛ ابداع طرح چهار ایوانی به عنوان تکامل کاربرد ایوان و گنبد، ابداع و تکامل الگوهای چهارتاقی، چهار صفا و هشت بهشت، ابداع تزئینات با آجرکاری، کاشیکاری، گچبری، کاربندی و مقرنس [۴]
سید باقر آیت‌الله زاده شیرازی	مقاله- مصاحبه	سیری در شناخت هنر معماری ایران- ۱۳۶۰	توجه به نیازهای جامعه: جغرافیایی، فرهنگی، قومی، اقلیمی و ساختن و پرداختن بر اساس آن، ذوق و سلیقه و برآوردن نیازها با استفاده از تفکر و استعداد، ساختن و پرداختن بر اساس ذوق و تفکر مردم جامعه، ظرافت همراه با اندیشه، حداقل امکانات و بالاترین کیفیت، توجه به تمام ابعاد زندگی؛ طبیعت اطراف، اقلیم، مصالح، به‌کارگیری سایر هنرها، استفاده از مصالح ساده و طراحی فرم‌های خلاقانه، ساخت همراه با هماهنگی و کیفیت بخشی به ساختمان‌های موجود، رابطه مسالمت‌آمیز و برادرانه با طبیعت، عدم معماری تحمیلی [۱۳ و ۱۷]
محمد منصور فلامکی	مقاله	ویژگی‌های فرهنگ شهرسازی و معماری ایران- ۱۳۵۵	- فرهنگ «شهرسازی، شهرنشینی و شهرداری» ایران قدیم فراگیرنده و نمایانگر ویژگی‌های رفتاری، روابط تولیدی و منش‌های شهروندی است که به صورت حادی، از تطابق روحیه انسان‌ها با محیط طبیعی-جغرافیایی و با محیط بیواکولوژیک آنان سرچشمه گرفته و از آن تاثیرپذیری داشته است. [۱۴]

۲-۳- جمع‌بندی شاخص‌های معماری ایرانی

با بررسی شاخص‌های معماری ایران در جدول (۱)، به دسته‌بندی‌های مختلف در تعیین شاخص‌ها از منظر صاحب‌نظران می‌توان اشاره نمود که مطابق موارد زیر ارائه شده است:

- توجه به ویژگی‌های اقلیمی (معتدل و مرطوب و غیره)، درون‌گرا و برون‌گرا
- توجه به دوره‌های تاریخی ایران یا سلسله‌های حکومتی مختلف
- بر اساس کاربری‌های مختلف (مسجد، مدرسه، خانه و غیره)
- توجه به بعد عرفانی و معنوی
- بررسی شاخص‌های معماری ایران بر اساس دین در معماری اسلامی
- توجه به شاخص‌ها از نظر فن ساختمان
- توجه به بعد هنر و زیبایی‌شناسی
- توجه به جریان‌های فکری غالب در معماری (فرهنگ‌گرایان، نوگرایان و غیره)

در جمع‌بندی فوق، توجه به یکی از دسته‌ها، موجب عدم توجه به سایر شاخص‌ها در دسته‌های دیگر می‌گردد. به بیان دیگر «مبانی مشترک آثار معماری ایران وسیع‌تر از هر نوع دسته‌بندی است» [۱]. پس ضروری است با بررسی همه شاخص‌ها و در نظر گرفتن همپوشانی آنها، دسته‌بندی مشترکی را جهت استفاده کاربردی از آنها ارائه دهیم.

۲-۴- تدوین چهارچوب شاخص‌های معماری ایرانی

با توجه به موارد مختلفی که در بخش ۲-۳ معرفی شد، شاخص‌های معماری ایران به دو دسته اصلی بعد مادی و معنوی تقسیم شد. بعد معنوی در مرتبه‌ای بالاتر قرار دارد و در سه بخش انسانی، طبیعی و معماری تجلی می‌یابد.

در دانش گذشته نیز سه رویکرد، منطق‌گرایی، تجربه‌گرایی^۲ و توجه به ماوراء وجود داشته است. در توجه به ماوراء، دیدگاه فارابی (معرفت حسی) به وجود ماورای محسوسات و مشهودات و چیزهای خارق‌العاده و پس پرده غیب اذعان دارد [۱۵]. بر این اساس معنا و مفهوم، مالکیت به کل فرآیند دارد و در بناهای مختلف با توجه به زمان، مکان و عملکرد، توجه به یکی از سه مورد (انسانی، طبیعی و معماری) محوریت بیشتری پیدا می‌نماید شکل (۵).

عدم توجه به بعد معنوی و ضرورت طرح آن در ارزیابی ساختمان‌ها متناسب با شاخص‌های معماری در دیدگاه صاحب‌نظران غربی نیز مشهود است. برایان ادواردز در کتاب معماری سبز، ضعف سیستم‌های ارزیابی برآمده از شاخص‌های معماری را عدم توجه به بعد معنوی می‌داند. همچنین سیستم ارزیابی انگلستان را بعنوان نمونه‌ای که دارای این ضعف است معرفی می‌نماید [۱۸].

پس در پژوهش حاضر شاخص‌های معماری ایران با دسته بندی جدید اینگونه ارائه شده است:

بعد انسانی: شاخص‌های مربوط به انسان‌ها، به صورت فردی، جمعی و در تعامل با یکدیگر

بعد طبیعی: شاخص‌های مربوط به محیط طبیعی پیرامون انسان مانند اقلیم، ویژگی‌های زمین، عناصر طبیعی همچون آب، روشنایی و گیاهان

بعد معماری: شاخص‌های مربوط به محیط فیزیکی و دست‌ساخت مانند مواد و مصالح، فن ساختمان.

بعد معنوی: در بعد معنوی، ابزارهای مختلف، موجب ایجاد شاخص‌های مفهومی و معنوی می‌شوند. مثلا با کمک ابزار نور و رنگ، روح معنا و وحدت در عناصر فیزیکی دمیده می‌شود.

در شکل (۴) دسته‌بندی فوق با زیرشاخص‌های هر یک معرفی شده است. قابل ذکر است این موارد می‌تواند تکمیل شود.



شکل (۵): میدان نقش جهان، بهره‌گیری از شاخص‌های مادی و معنوی

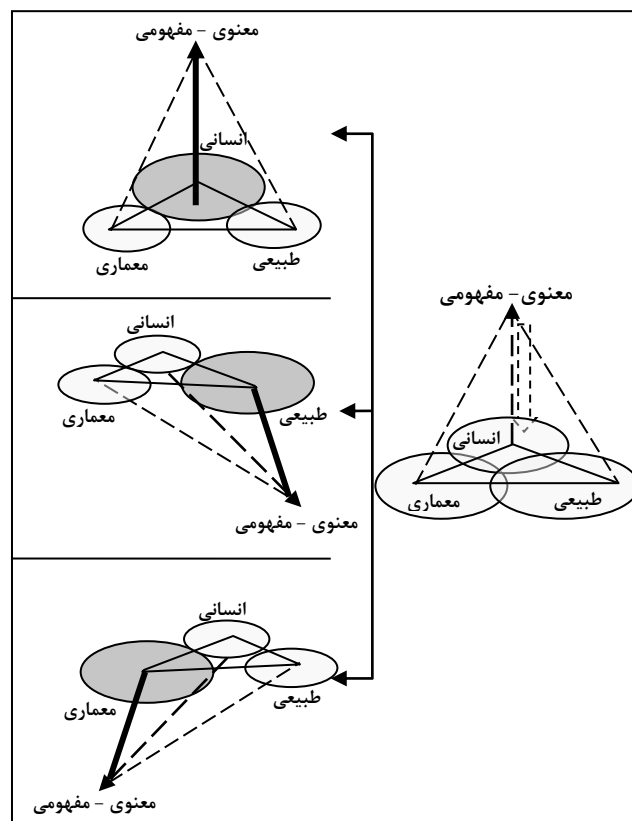
	نوآوری و ابداع، مردم‌واری، مشارکت و تعامل، حقوق شهروندی، هویت و تعلق، حریم، فرهنگ و آداب اجتماعی، عدالت و غیره	بعد انسانی	بعد مادی	شاخص‌های معماری ایران
	انطباق با محیط، احترام به طبیعت، کیفیت بخشی به محیط طبیعی اطراف، توجه به روشنایی، آب، اقلیم، گیاهان و غیره	بعد طبیعی		
	وحدت و کثرت، تنوع توأم با یکپارچگی، هماهنگی، نمادگرایی، خودبسندگی، نیارش، مواد و مصالح، ایمنی و امنیت، ابداع، ویژگی‌های بصری و غیره	بعد معماری		
	نور، رنگ، آب، طرح و نقش، فضا و مکان، هندسه، هنرهای مختلف، بهره‌گیری از علوم، سلسله مراتب، درون‌گرایی، نظم و غیره	ابزارها	بعد معنوی - مفهومی	
	تعالی، زیبایی و سودمندی، وحدت با نظام هستی، سادگی، وضوح و روشنی، متانت و غیره	شاخص‌ها		

شکل (۴): دسته‌بندی شاخص‌های معماری ایران بر اساس ابعاد مادی و معنوی

۳- نتیجه

با بررسی دیدگاه صاحب‌نظران درباره شاخص‌های معماری ایرانی، نشان داده شد که معماری ایران دارای دو بعد مادی و معنوی بوده است. بعد معنوی در مرتبه‌ای بالاتر از سه بعد انسانی، طبیعی و معماری و متناسب با بناهای مختلف تجلی می‌یابد و به این ترتیب اهمیت و سهم هر کدام از سه بعد مذکور تغییر پیدا نموده و مدل‌های مختلفی شکل می‌گیرد که در شکل (۶) مشخص شده است. به عنوان مثال اگر سهم انسان نسبت به دو بعد دیگر بیشتر شود، موضوع و پروژه انسان‌محور می‌گردد.

بعد معنوی در دانش گذشته و دیدگاه اندیشمندانی چون فارابی که معتقد به وجود ماوراء در دانش است نیز وجود داشته است. از طرفی صاحب‌نظران غربی نیز با اشاره به بعد معنوی، عدم توجه به آن را ضعف سیستم‌های ارزیابی معماری مبتنی بر شاخص‌ها می‌دانند. به این ترتیب می‌توان بیان نمود که بعد معنا در دانش معماری غرب کمتر توجه شده است و معماری آن بیشتر محصول محور است. در حالی که بعد معنا در معماری ایران نقش محوری داشته و مالکیت نسبت به سایر ابعاد دارد.



شکل (۶): تاثیر بعد معنوی در اهمیت و سهم هر یک از سه بخش انسانی، طبیعی و معماری

مراجع

۲. گلیجانی مقدم، نسرين، تاريخ شناسی معماری ایران: طرح رویکردی جدید با توجه به کاستی های تاریخ نگاری معماری ایران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۶.
۳. حبیبی، محسن، شرح جریان های فکری معماری و شهرسازی در ایران معاصر، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۹۰
۴. معماری ایرانی در سخن چهار نسل از معماران صاحب‌نظر، آبادی، شماره ۱۹، ۱۳۷۴.
۵. نوایی، کامبیز، و حاجی قاسمی، کامبیز، خشت و خیال: شرح معماری اسلامی ایران، نشر دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۱
۶. حاجی قاسمی، کامبیز، شاخص‌های معماری اسلامی ایران، صفا، شماره ۵۸، ۱۳۹۱
۷. اردلان، نادر، و بختیار، لاله، حس وحدت: نقش سنت در معماری ایرانی، ترجمه و نداد جلیلی. نشر یغمایی، ۱۳۹۱
۸. جعفری، محمدتقی، زیبایی و هنر از دیدگاه اسلام، موسسه تدوین و نشر آثار استاد علامه محمد تقی جعفری، ۱۳۹۱
۹. نقی زاده، محمد، تأملی در چیستی شهر اسلامی: مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۱، ۱۳۸۹
۱۰. نقی زاده، محمد، صفات «شهر اسلامی» در «متون اسلامی»، هنرهای زیبا، شماره ۵۴، ۱۳۷۷.
۱۱. پیرنیا، محمدکریم، سبک شناسی معماری ایرانی، نشر سروش دانش، ۱۳۸۹.
۱۲. توسلی، محمود، اصول و روش‌های طراحی شهری و فضاهای مسکونی در ایران (۱)، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۷۴.
۱۳. سیری در شناخت هنر معماری ایران: فصلنامه هنر، شماره ۱، ۱۳۶۰
۱۴. فلامکی، منصور، ویژگی‌های فرهنگ شهرسازی و معماری ایران، نشریه دانشکده، شماره ۱۰، ۱۳۵۵.
۱۵. فارابی، همهانگی افکار دو فیلسوف (افلاطون و ارسطو)، ترجمه و شرح عبد المحسن مشکوه الدینی، شورای عالی فرهنگ و هنر، ۱۳۵۵.
16. Nasr SH. *Islamic Art and Spirituality*: State University of New York Press; 1987.
17. Hillenbrand R. *Islamic Art and Architecture*: Thames and Hudson; 1999
18. Edwards B. *Green Architecture*: John Wiley & Sons; 2001.

زیر نویس‌ها

- ^۱ در این زمینه می‌توان به سیستم‌های امتیازدهی و رتبه‌بندی ساختمان‌ها در فناوری‌های نو همچون معماری سبز، پایدار و اکولوژیک اشاره نمود. اساس این سیستم‌های رتبه‌بندی، شاخص‌ها و ویژگی‌های معماری است که مورد قبول کارشناسان در حوزه‌های مرتبط با معماری می‌باشد.
- ^۲ دیدگاه صاحب‌نظر درباره بررسی معماری ایران در جدول (۱) بیان شده است.
- ^۳ دیدگاه منطقی‌گرایی (Rationalism) به دیدگاه افلاطون و دیدگاه تجربه‌گرایی (Empiricism) به دیدگاه ارسطو اشاره دارد.

۱. افشار نادری، کامران، و کسرائیان، نصرالله، معماری ایران، موسسه نشر آگه، ۱۳۸۸.